

علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران

H. Kamran, Ph.D
Tehran University \ Amir Kabir Research Center

The Causes and Development Of Free Commercial – Industrial Zones IRAN

The Commercial – Industrial free zones have a long history in the world. In 1888 the first free commercial – industrial Port , more or less with of the same aims, came to existence .In the Islamic Republic of Iran the, three areas Gheshm – Chah bahar – and kish have been chosen as free commercial – industrial area. Being located wrongly, these three areas have not been successful since then, Furthermore, the export strategy of free areas has not taken place yet. On the contrary, the import strategy has taken its place. The result badly damaged internal industries specially minor ones. This is obviously against the goals of free trading areas.

If free commercial – industrial regions are to achieve the in goals in the Islamic Republic of Iran, principles of locating proper places should be exercised. In this research the criteria of locating free zones are presnted and suitable places are suggest.

Key words: Free Regions ,Locating, Export strategy ,the first development plan,Gheshm, Kish, chahbahar

خلاصه

مناطق آزاد تجاری - صنعتی در دنیا سابقه طولانی دارد. در سال ۱۸۸۸ اولین بندر آزاد، تجاری - صنعتی که تا حدودی با اهداف مناطق آزاد تطابق دارد در بندر هامبورگ به وجود آمد. در جمهوری اسلامی ایران به موجب برنامه اول اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سه منطقه به نام‌های قشم، چابهار و کیش به عنوان مناطق آزاد تجاری - صنعتی کاندید شدند که به سبب عدم مکان‌یابی صحیح تا امروز موفق به اجرای اهداف مناطق آزاد نبوده‌اند.

استراتژی مناطق آزاد استراتژی صادرات است. اما متأسفانه این مهم هنوز در مناطق آزاد ایران به وقوع نپیوسته است. بر عکس استراتژی واردات جایگزین آن شده که به صنایع داخلی کشور به ویژه صنایع کوچک آسیب وارد کرده است. این پدیده نیز با اهداف مناطق آزاد تجاری - صنعتی در تعارض است. اگر مناطق آزاد تجاری - صنعتی بخواهد در جمهوری اسلامی ایران موفق گردد، باید مکان‌یابی درست صورت پذیرد و ضوابط مکان‌یابی در آن اعمال شود. در این پژوهش، ضوابط مکان‌یابی و پیشنهاد نقاط جدید برای مناطق آزاد ایران ارایه شده است.

واژه های کلیدی: مناطق آزاد، مکان یابی، استراتژی صادرات، برنامه اول توسعه، قشم، کیش، چابهار

مقدمه

مناطق آزاد تجاری-صنعتی مناطقی هستند که کالا تولید می نمایند و یا بدون پرداخت عوارض گمرکی، از طریق هوا، دریا و زمین به صادرات کالا می پردازند. امروزه کشورهای متفاوتی اعم از توسعه یافته و یا در حال توسعه با توجه به ویژگی های مناطق آزاد تجاری - صنعتی برای دستیابی به هدف هایی نظیر: توسعه اقتصاد ملی، جذب سرمایه های خارجی، استفاده از برتری های نسبی، ایجاد فرصت های شغلی، تربیت نیروی انسانی، افزایش درآمدهای ناشی از فعالیت های خدماتی، افزایش کارایی اقتصاد ملی، آشنایی عینی و تجربی با اقتصاد جهانی، توسعه منطقه ای و تبدیل بخش های عقب مانده به قطب های توسعه، اقدام به ایجاد مناطق آزاد تجاری صنعتی نموده اند [۱]

در جمهوری اسلامی ایران به سبب اقتصاد متکی به نفت و عدم انگیزه سرمایه گذاران داخلی و خارجی، فرهنگ مصرف و عدم تولید فناوری هم چنان پا برجاست. لیکن به سبب استعدادهای قابلیت های فراوان کشور و این که در گذشته ایران زمین، مهد تجارت و تنوع صنعت به ویژه صنایع دستی بوده است، گرایش صنعتی و سیاست جذب سرمایه گذاری خارجی جهت توسعه کشور و عدم وابستگی به نفت در برنامه اول توسعه در خط مشی صنعتی به نکاتی توجه شده است از قبیل:

((برداشتن کلیه موانع و ایجاد همه گونه تسهیلات برای توسعه صادرات غیر نفتی بر اساس مزیت های کشور، از جمله ایجاد مناطق آزاد صنعتی جهت استقرار صنایع تولید کننده یا محصولات صادراتی و جذب سرمایه در این صنایع، که یکی از راه های آن ایجاد مناطق آزاد تجاری - صنعتی در کشور است)). تبصره ۱۹ قانون برنامه اول مصوب ۱۳۶۸ مجلس شورای اسلامی به دولت اجازه می دهد سه نقطه را در منطقه مرزی تاسیس نماید. چگونگی اداره این مناطق در ۷ شهریور ۱۳۷۲ به تأیید مجلس شورای اسلامی رسید و در تاریخ ۲۱ شهریور ۱۳۷۲ مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفت. کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی اعم از داخلی و خارجی که مایل به فعالیت در مناطق آزاد باشند به خوبی می توانند با خط مشی مناطق آزاد و سیاست دولت جمهوری اسلامی ایران آشنا شوند. تسریع در امور زیر بنایی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه ای و تولید و صادرات کالاهای صنعتی در ایران مجموعه ای از مفاهیم به خصوص جهت گیری اساسی مرتبط با اقتصاد بین المللی را که از هدف های عمده تأسیس مناطق آزاد است نشان می دهد [۲].

گر چه در برنامه دوم و سوم توسعه توجه به صادرات غیر نفتی بوده است اما در عمل هنوز وابستگی به نفت چشم گیر است و مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشور به دلیل کمبود امکانات زیر بنایی و مدیریت ناکارآمد موفق به اجرای مأموریت مناسب در این مناطق نبوده است. باید بررسی همه جانبه جهت کار این مناطق صورت پذیرد و به موازات آن مناطق جدید به وجود آید.

روش تحقیق

روش اصلی این مطالعه، تحلیلی، توصیفی و بر مبنای داده‌های کتابخانه‌ای و اسناد و مدارک است و با استفاده از کار میدانی، معایب و محاسن مناطق آزاد جمهوری اسلامی تحلیل شده است. بر اساس این پژوهش با ارائه ضوابط مکان‌یابی جدید، نقاط جدیدی برای ایجاد مناطق آزاد تجاری - صنعتی در جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد شده است.

تاریخچه مناطق آزاد

نخستین بنادر شناخته شده آزاد جهان، در حقیقت، مناطق محصور با دیوارهای دفاعی بودند که در بنادر ((چالیس و پیرائوس)) یونان بنا شدند. قدیمی‌ترین بندر آزاد جهان که به طور مشخص برای افزایش حجم داد و ستد پایه‌گذاری شد، بندر آزاد رومی‌ها در جزیره «دالاس» در دریای اژه بود که با هدف افزایش حجم مبادلات تجاری بین مصر، یونان، سوریه، شمال آفریقا، آسیا و روم تأسیس شده بود و همه داد و ستدها بدون دریافت حق گمرکی دریافت می‌شد [۳]. سپس بنادر دیگری همچون «جنوا»، «ونیز» و «جبل الطارق» به وجود آمدند [۴]. هدف از ایجاد بندر آزاد هامبورگ که در سال ۱۸۸۸ پایه‌گذاری شد محصولات صنعتی بود مشروط بر آن که از رقابت با صنایع داخلی احتراز کند. تجربه شانون که بعد از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۵۹ ایجاد گردید، به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم جدید آن شناخته شد، و ایجاد منطقه آزاد به سرعت توسعه پیدا کرد. به طوری که در اوایل دهه ۹۰ حدود ۶۰ کشور در حال توسعه دست اندرکار، اداره ایجاد و یا طراحی مناطق آزاد شدند. حال آن که در اوایل دهه ۷۰ تعداد آنها فقط هفت کشور بود. البته در سال‌های اخیر به علت رقابت شدید مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشورهای مختلفی برای مقابله با این امر و همچنین با سیر بازگشت صنایع کاربر به کشورهای صنعتی اقدام به تأسیس پارک‌های علوم و فنون نموده و در واقع این مناطق پیوندی بین مناطق آزاد تجاری صنعتی و مراکز تحقیق و توسعه ایجاد کرده‌اند. از طرفی برخی از سازمان‌های بین‌المللی نظیر «کنفرانس تجارت و توسعه ملل» و «سازمان صنعتی ملل متحد» که در ابتدا کشورهای در حال توسعه را به تأسیس این قبیل مناطق تشویق می‌نمودند بعدها در مواردی نظراتی بسیار محتاطانه تر ابراز نمودند.

تعریف مناطق آزاد

بندر آزاد عبارت است از ناحیه جغرافیایی محدود و محصور در محدوده گمرک ملی اعم از بندر، دریا، جزیره و یا بخشی از خاک کشور که به موجب قانون خاصی فعالیت صنعتی و تجاری و ورود و خروج کالا از آن آزاد بوده و مشمول مقررات و محدودیت‌ها گمرکی می‌باشند [۷]. از طرفی طبق تعریف [۸] سازمان توسعه ملل متحد (یونیدو) منطقه آزاد به عنوان محرکه‌ای در جهت تشویق صادرات صنعتی تلقی می‌گردد. همچنین استراتژی توسعه در فاصله زمانی دو جنگ جهانی و تا اوایل دهه ۱۹۶۰ نضج گرفت که سازمان ملل متحد (یونیدو) تأسیس مناطق آزاد را به عنوان وسیله‌ای برای تشویق توسعه صنعتی با هدف صدور کالا به عنوان انتخاب دیگر در مقابل سیاست‌های جایگزین واردات توصیه می‌کند. برداشت جدیدتر از مناطق مذکور غالباً تحت عنوان مناطق پردازش صادرات [۹] مورد توجه قرار می‌گیرد. منطقه آزاد پردازش صادرات ناحیه صنعتی ویژه‌ای است که از نظر فیزیکی و یا اداری در خارج از مرز گمرکی قرار گرفته و تولیداتش جهت گیری صادراتی دارند. تسهیلات این منطقه جهت جلب سرمایه‌گذاران خارجی و تسهیل استقرار آن‌هاست و معمولاً با مشوق‌های دیگر نیز همراه است [۱۰]. در کلیه مناطق پردازش صادرات، اقلام سرمایه‌گذاری مشابه‌اند و به طور اخص اقلام زیر را شامل می‌گردد:

الف - خرید زمین برای محل منطقه
ب - آماده‌سازی محل

ج - ایجاد جاده‌های ارتباطی در داخل منطقه، همچنین فضای لازم برای پارک و بارگیری

د - آبرسانی و دفع فاضلاب
ه - بنای کارخانه

و - خدمات عمومی
ز - بناهای عمومی

ح - تسهیلات اجتماعی [۱۱]

تجربه نشان داده است که اهمیت نسبی هر یک از این اقلام از یک منطقه تا منطقه دیگر تفاوت دارد مثلاً هزینه اجاره برای هر مترمربع فضای کارخانه در هر ماه بسته به نرخ‌های بین‌المللی در مناطق پردازش صادرات بین ۲ تا ۴ دلار متغیر است [۱۲]. این رقم در مورد اجاره هر مترمربع زمین در کیش حدود ۷/۴ دلار در ماه است که بالاتر از حد معمول می‌باشد [۱۳].

اهداف مناطق آزاد

اهداف اصلی مناطق آزاد، کسب درآمد ارزی بیشتر برای کشورهای در حال توسعه، ایجاد اشتغال، انتقال فن آوری و جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. البته برخی از کشورها هدف‌های دیگری مانند محدودیت‌زدایی و توجه به مناطق محروم را نیز دنبال می‌کنند. [۱۴] لیکن دیدگاه‌های گوناگونی در زمینه اهداف تأسیس مناطق آزاد در کشورهای مختلف وجود دارد که به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌شود. در کشور ترکیه اهداف زیر تعیین شده است:

- ۱- افزایش صادرات صنعتی
 - ۲- شتاب بخشیدن به ورود سرمایه های خارجی به کشور
 - ۳- انتقال تکنولوژی به کشور
 - ۴- جلب سرمایه ها در بخش مولد
 - ۵- افزایش میزان بهره‌وری از امکانات، مبادلات و اعتبارات بین المللی
- همچنین در کشور هند اهداف مناطق آزاد عبارتند از:
- ۱- افزایش درآمدهای ارزی
 - ۲- ازدیاد سطح اشتغال
 - ۳- بالا بردن تخصص و کارایی نیروی انسانی
 - ۴- دستیابی به فناوری پیشرفته
 - ۵- تبدیل برخی از بخش های عقب مانده کشور به قطب های صنعتی [۱۵]
- به طور کلی اهداف مناطق آزاد را می توان در موارد زیر خلاصه کرد:
- ۱- تأمین کمبودهای توسعه اقتصاد ملی
 - ۲- بهره گیری از مزایا، پتانسیل ها و به طور کلی برتری های نسبی اقتصاد ملی
 - ۳- برقراری ارتباط سیستماتیک بین اقتصاد ملی و جهانی
 - ۴- کسب و افزودن بر مهارت ها و نیروی کار و مدیریت
 - ۵- تولید و اشتغال
 - ۶- تولید و تحصیل درآمدهای ارزی
 - ۷- جذب سرمایه های خارجی و فناوری پیشرفته [۱۶]

فلسفه ایجاد مناطق آزاد تجاری صنعتی در ایران و مشکلات آن

ضربه پذیری اقتصاد کشور از صادرات نفتی و آن هم صادرات انحصاری، چیزی بود که در سال ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ به طور محسوس مورد توجه قرار گرفت. اگر به آمارهای سال ۱۳۶۷ توجه کنیم می بینیم که صادرات نفتی ما در آن سال حدود ۷ میلیارد دلار شد. در حالی که همین درآمدهای ارزی در برخی از سال ها از ۲۰ میلیارد دلار فراتر رفته است. برای کشوری که مسائل مختلف اش وابسته به ارز خارجی است و درصد قابل توجهی از فعالیت های تولیدی و خدماتی آن به دلیل ارتباط نزدیک با دنیا به وسیله ارز خارجی رقم می خورد، نوسان های شدید در آمد ارزی طبعاً می تواند بسیاری از فعالیت های اقتصادی و به تبع آن فعالیت های سیاسی و فرهنگی جامعه را متأثر کند به همین دلیل در برنامه اول توسعه صادرات غیرنفتی به عنوان یک تصمیم قطعی مورد توجه قرار گرفت. و یکی از بهترین ابزار برای توسعه صادرات غیرنفتی ایجاد مناطق آزاد صنعتی بود که در بسیاری از کشورهای جهان به ویژه در دو، سه دهه اخیر تجربیات موفقی از آن بر جا مانده است. بدین ترتیب در تبصره ۱۹ برنامه اول توسعه، سه منطقه آزاد تجاری - صنعتی در کشور مورد تصویب قرار گرفت [۱۷]. در حالی که اساس تفکر در فعالیت مناطق آزاد در عملیات صنعتی و گردش تجارت، به عبارت دیگر عملکرد صادرات استوار است، اگر به این عمل کرد توجه

نشود انحراف‌هایی در ماهیت عملکرد مناطق به وجود می‌آید و بسیاری از کشورها مبتلا به آن شده‌اند. گرچه اهداف و انگیزه‌های ایجاد مناطق آزاد در ایران جالب توجه بود اما عملکرد آن‌ها به دلیل نواقص ناشی از تطابق نداشتن ابزارها با راهبرد توسعه موفق نبوده است [۱۸].

یکی از مشکلات مهم مناطق آزاد ایران عدم مکان‌یابی صحیح است. به طوری که فلسفه ایجاد مناطق آزاد با مکان‌یابی آن در تعارض است. مکان‌یابی مناطق آزاد ما سیاسی است. چرا خرمشهر منطقه ویژه می‌شود و قشم و کیش که حدود ۸۰۰ کیلومتر دورتر از خرمشهر به آسیای میانه هستند مناطق آزاد می‌شوند؟ [۱۹].

از دیگر مشکلات مناطق آزاد ایران نبود امکانات زیربنایی است. به طوری که دبیر مناطق آزاد می‌گوید: مناطق آزاد کشور به عکس همه مناطق جهانی بدون فراهم آمدن زیرساخت‌ها و تأسیسات لازم فعالیت خود را آغاز کردند. [۲۰]. و نیز دبیر قبلی مناطق آزاد در این زمینه اظهار می‌دارد: جهت فقدان امکانات زیربنایی و زیرساختی مناسب دولت بودجه‌ای اختصاص نداده است و این مناطق خود باید فکری به حال خود بکنند و از محل درآمدهای خویش اقدام به تجهیز امکانات خود نمایند. لذا یکی از دلایل بالا بودن میزان واردات کالاهای ساخته شده به داخل، کسب در آمد جهت تأمین زیربنای لازم بوده و همزمان با تکمیل بیشتر امکانات زیربنایی طی سالیان گذشته از میزان واردات کالاهای ساخته شده به میزان قابل توجهی کاسته شده است. جالب است بدانیم از مجموع در آمد ۱۴۰۰ میلیارد ریالی این مناطق طی دوره ۷۲ تا ۷۶ که ۵۳ درصد آن مربوط به اخذ عوارض و ورود کالا است، نزدیک به ۷۷۷ میلیارد ریال آن صرف ایجاد زیر بناها شده است [۲۱]. از طرفی با توجه به این که در بند ۶ راهکارهای اجرای برنامه سوم مصوب هیأت وزیران در بخش کشاورزی آمده است که سازمان‌های اداره‌کننده مناطق آزاد مجاز به انجام سرمایه‌گذاری در امور تولیدی و بازرگانی با هدف کسب سود نخواهند بود اما این مصوبه هنوز اجرا نگردیده است و این مناطق از کمی امکانات زیربنایی در رنج است.

همچنین به سبب نبود ابزارهای کنترلی، مناطق آزاد مورد سوء استفاده قاچاقچیان کالا قرار گرفته و بر مشکلات قبلی افزوده شده است. به طوری که مدیر امور بین‌الملل گمرک می‌گوید: در حال حاضر به دلیل وجود دو گمرک و نبود ابزارهای کنترلی لازم، مناطق آزاد به صورت یک پایگاه قاچاق کالا به داخل کشور تبدیل شده است [۲۲]. و نیز رئیس سازمان چای کشور بیان می‌دارد: کسانی که می‌خواهند مشکلات واردات چای حل شود به سراغ قاچاقچیان و بستن مرزها به خصوص مناطق آزاد تجاری نظیر کیش و چابهار بروند [۲۳]. و ریاست وقت دبیرخانه مناطق آزاد اظهار می‌دارد: تا کنون هیچ یک به اهداف خویش (مانند توسعه صادرات غیر نفتی) دست نیافته و بلکه عمدتاً به واردات کالاهای لوکس و غیر ضروری به داخل کشور محدود شده‌اند [۲۴].

در مقابل هرچند مناطق آزاد ایران استعداد لازم جهت مرکزیت خاورمیانه را دارند، هنوز مجموعه فضای مناسبی جهت اجرای این مهم حاصل نشده است. در این مورد رئیس مناطق آزاد می‌گوید: مناطق آزاد تجاری ایران از نظر موقعیت جغرافیایی و دسترسی به کشورهای آسیای میانه، انرژی و مواد اولیه ارزان و نیروی انسانی مناسب، استعداد لازم را دارد تا به مرکز تجارت خاورمیانه تبدیل شود [۲۵]. به همین منظور باید مجموعه فضای مناسب نیز از تجمع و هماهنگی مجموعه ابزارهای نرم افزاری (کلیه قوانین و مقررات و امتیازها) و سخت افزاری (زیر بناها، راه، آب، برق و ارتباطات) و محیط سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اجماع باورها بدست آید [۲۶]. با این همه از آنجا که روند آزاد سازی اقتصادی در شرایط کنونی جهان ضرورتی اجتناب ناپذیر است اگر فضای اقتصادی داخلی ایران آماده بکار گیری ابزار مناطق آزاد همانند کشورهای موفق باشد می‌توان انتظار تحول و تحرکی را در این زمینه داشت.

با توجه به این نکات، ضروری است با بهره گیری از تجربیات جهانی، نقش اثرگذاری مناطق آزاد کشور برای دستیابی به چنین موقعیتی با دید واقع نگر مشخص شده و در جهت مدیریت بهتر منابع، دیدگاهی روشن، هم سو و هم جهت در مورد این مناطق به وجود آید [۲۷]. برای اجرای بهره برداری صحیح و مطلوب از سرزمین و مدیریت آن باید آمایش سرزمین مورد توجه قرار گیرد و ضوابط مکان‌یابی اعمال شود، تا در آینده جمهوری اسلامی ایران با مناطق آزاد جدید موفق به اجرای اهداف مناطق آزاد گردد. چون تا به حال بر اساس ضوابطی که می‌باید برای انتخاب مناطق آزاد اجرا شود، هیچ یک از سه منطقه آزاد کنونی (کیش، قشم و چابهار) در اولویت برای این کار قرار نمی‌گیرند [۲۸]. به سبب این که مناطق دارای ضوابط اصلی و ثانوی مکان‌یابی نبوده‌اند. پس به منظور مکان‌یابی مناسب مناطق آزاد دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد باید ضوابط اصلی و ثانوی مکان‌یابی را جهت انتخاب مناطق جدید عملی سازد که هم آن‌ها به شرح زیر است:

- ۱- دوری از نواحی بحرانی و بحران‌زای خارج
 - ۲- دسترسی به راه‌های آبی بین‌المللی
 - ۳- دسترسی به مسیرهای عمده ارتباطی منطقه‌ای، داخلی و بین‌المللی
 - ۴- اهمیت بازرگانی
 - ۵- دسترسی مطمئن به صنایع همگانی و خدماتی
 - ۶- دسترسی به نیروی کار و ساختارها و توان‌های اقتصادی مناسب
 - ۷- دسترسی به نوار مرزی کشور
- همچنین باید به ضوابط ثانوی مکان‌یابی توجه شود که مهم‌ترین آن عبارتند از:
- ۱- دسترسی به انرژی ارزان
 - ۲- دسترسی به منابع معدنی

- ۳- اهمیت داد و ستد بین المللی با جاذبه‌های خارجی
- ۴- سهولت کنترل فیزیکی و امنیت منطقه آزاد
- ۵- برخورداری از شرایط آب و هوایی مناسب
- ۶- دسترسی به پسران‌های قابل توسعه
- ۷- دوری از پایگاه‌های نظامی عمده

نتایج

- ۱- اعلام یک منطقه با عنوان منطقه آزاد تجاری - صنعتی و تعیین اهداف مناسب برای انجام فعالیت‌های آن به خودی خود نمی‌تواند تحولی مثبت در منطقه و در اقتصاد کشور ایجاد نماید.
 - ۲- تا زمانی که گرایش به تولید عملیاتی نشود حتی اعطای تضمین‌ها و امتیازهای ویژه به سرمایه‌گذاران نیز انگیزه‌های لازم را در آنان ایجاد نمی‌کند. بیشتر سرمایه‌گذاران خارجی علاوه بر تضمین‌های مؤثر برای اصل و سود سرمایه خود طالب رفتاری مناسب با فرهنگ خویش هستند.
 - ۳- صادرات کالا و ارزآوری پیش نیازهای خود را دارد و بدون فراهم آوردن مقدمات و زمینه‌های لازم و به کارگیری سیاست‌ها و سازوکارهای مورد نیاز آن نمی‌توان به هدف‌هایی که صرفاً بر مبنای خواسته‌های طبیعی و بلند پروازانه تعیین شده است، دست یافت.
 - ۴- جذب گردشگر خارجی که در آمد ارزی متناسب با هزینه‌های زیر بنایی هر منطقه را تأمین نماید ضروری است. البته گردشگر توقعاتی دارد که باید با برنامه‌ریزی دقیق برآورده شود. با توجه به اهداف، خط مشی‌ها و سیاست‌های مناطق آزاد، آیا سه منطقه آزاد جمهوری اسلامی ایران، به تدوین راهبرد توسعه و عملیاتی کردن آن موفق بوده است؟
- در این زمینه باید گفت منطقه آزاد کیش به سبب ساختار گردشگری نتوانسته است به سوی پردازش سرمایه‌گذاری و صادرات برود و این منطقه برای پردازش جهانگردی مناسب است. از طرفی مشخص نیست تعیین هدف‌های روشن، نظیر حجم معاملات اقتصادی اعم از صادرات و واردات به میزان ۳ میلیارد دلار با ظرفیت ورود و خروج مسافر به منطقه آزاد معادل حداقل ۱/۵ مسافر در سال و بالاخره حجم ورود و خروج کالا حداقل ۲ میلیون تن در سال تا چه اندازه متناسب با امکانات موجود و حتی آینده دورتر این منطقه است و یا برای رسیدن به این اهداف قابل تقدیر، چه اقدامات، سیاست‌ها و ابزارهایی پیش‌بینی شده است؟ چنین به نظر می‌رسد که هیچگونه ضمانت اجرایی برای رسیدن به اهداف وجود نداشته باشد [۲۹].

در منطقه آزاد قشم با توجه به این که در مرحله اول ایجاد باید بیش از ۵۰۰۰۰۰ نفر را به کار می‌گرفت ناموفق بوده است. از طرفی تا پایان سال ۱۳۷۹، ۲۷ واحد صنعتی به بهره‌برداری رسیده است و حجم سرمایه‌گذاری‌های داخلی در بخش صنعت از ۷ میلیارد ریال در سال ۷۲ با

میلیون دلار در سال ۷۸ رسیده است و صادرات صنعتی با متوسط رشد ۶۸ درصد در سال ۷۸ از ۱۰ میلیون دلار فراتر رفته است. مع الوصف به سبب نبود بانک‌ها و شرکت‌های بیمه خارجی و عدم تأمین گاز مورد نیاز و کمی امکانات زیر بنایی و لازم، این مناطق نیز نتوانسته است اهداف مناطق آزاد را عملی سازد و حتی دولت در اجرای برنامه سوم برای مناطق آزاد به سبب عدم همکاری دستگاه‌های اجرایی کشور با سازمان مناطق آزاد ناموفق بوده است. معاون طرح و برنامه منطقه آزاد قشم می‌گوید: جزیره قشم از جمله مناطق محروم و توسعه نیافته کشور بوده و هست که از تحولات اقتصادی، اجتماعی چشم‌گیری در سه دهه اخیر برخوردار نشده است [۳۰]. همچنین معاون اقتصادی سازمان قشم بیان می‌دارد: تداوم موفقیت آمیز فعالیت‌های منطقه آزاد قشم از یک طرف منوط به انجام سرمایه‌گذاری‌های زیر بنایی از قبیل احداث اسکله، جاده، پل، فرودگاه و... و از سوی دیگر نیازمند برخورداری از مجموعه‌ای کامل از قوانین و مقررات غیر بوروکراتیک، پویا و هدفمند می‌باشد [۳۱].

در منطقه آزاد چابهار با توجه به این که ۸۵ درصد زمین‌های مناطق آزاد برای ایجاد مراکز تجاری، انبار، کارگاه‌های تولیدی کوچک غیر آلاینده، مراکز آموزش، هتل و ویلا واگذار شده است، هنوز به سبب فقر امکانات زیر بنایی نتوانسته است سرمایه‌گذاران خارجی را جذب کند. اما منطقه آزاد چابهار از امکانات طبیعی و جغرافیایی مناسبی برخوردار است [۳۲]. در مجموع جهت معنی دار کردن مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشور و مکان‌یابی مناسب برای نقاط جدید، باید نکات ذیل مورد توجه قرار گیرد:

- ۱- تحلیلی از ادامه روندهای موجود و بررسی مشکلات و عدم تعادل‌های ناشی از آن
- ۲- رویکرد جدید نسبت به آینده منطقه آزاد و روند توسعه صنعتی و تجاری آن با ملاحظه عملکردهای گذشته، چالش‌های آینده و در جهت تسهیل و تسریع فرایند پیشرفت منطقه آزاد و توسعه اقتصادی، اجتماعی در چارچوبی انجام پذیر، سازگار و هماهنگ با رویکردها و مفهوم‌سازی‌های جدید برای منطقه آزاد [۳۳].
- ۳- زمینه‌سازی برای شکل‌گیری فعالیت‌های بانک داری، بیمه و تشکیل بازار سرمایه و امکانات بخش خصوصی داخلی و خارجی.
- ۴- زمینه‌سازی برای تنوع بخشیدن به منابع درآمدی از طریق حرکت تدریجی در جهت انجام سرمایه‌گذاری‌ها و فعالیت‌های تجاری مولد و درآمدزا
- ۵- نهاد سازی‌های تکمیلی برای جلب سرمایه‌گذاری
- ۶- رفع موانع سازمانی و مدیریتی و سامان‌دهی شرکت‌های تابعه
- ۷- زمینه‌سازی برای رفع موانع و تنگناهای اجرایی
- ۸- گسترش ظرفیت‌های مرتبط با استفاده از فناوری اطلاعات

- ۷- زمینه سازی برای رفع موانع و تنگناهای اجرایی
- ۸- گسترش ظرفیت‌های مرتبط با استفاده از فنآوری اطلاعات
- ۹- ایجاد ظرفیت‌های جدید گردشگری
- ۱۰- توجه به توسعه اجتماعی و فرهنگی مناطق
- ۱۱- زمینه‌سازی برای شکل دادن به کارکرد جدید منطقه
- ۱۲- ایجاد ساختار انگیزشی مناسب برای جلب سرمایه گذاران
- ۱۳- ایجاد تسهیلات مناسب برای انجام صادرات خدمات فنی مهندسی
- کشور ایران با داشتن بنادر ساحلی و جزیره ای می‌تواند به نحو شایسته در تأمین امنیت منطقه‌ای، بکوشد یکی از این راه کارها انتخاب مکان‌های مناسب جهت بنادر آزاد است. جزایر و بنداری که دارای امکانات طبیعی به منظور ایجاد تأسیسات فرودگاهی باشند در اولویت قرار دارند. موضوع حائز اهمیت این است که سرمایه باید بیشتر در جهت تأسیساتی غیر قابل انتقال، مصرف شود. در این جهت ایجاد تأسیسات بندری، انبارها، امکانات تخلیه و بارگیری و دپوکردن کالا به نحوی که حداقل هزینه را داشته باشد بیش از سایر فعالیت‌ها اهمیت دارد.
- با توجه به ضوابط مکان‌یابی که شرح آن گذشت بوشهر، بندر عباس، بندر انزلی، منطقه بین مشهد و سرخس و محور شهرستان‌های ساری - بهشهر یا نقاط ساری - بابلسر جهت ایجاد مناطق آزاد پیشنهاد می‌گردد [۳۴].

پی‌نوشت‌ها

- ۱- گزارش سمینار فرصت‌های سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد ایران، ۱۳۷۳، ص ۱.
- ۲- حبیبی، حسن، ۱۳۷۳، ص ۷.
- ۳- محمدی، مسعود، ۱۳۷۴، ص ۳.
- ۴- مجله بررسی‌های بازرگانی، ۱۳۶۸، ص ۵۵.
- ۵- مانیان، امیر، ۱۳۶۹، ص ۴۰.
- ۶- سرمایه‌گذاری در مناطق پردازش صادرات، ۱۹۸۴، ص ۲۳.
- ۷- معتقدی، قدیر، ۱۳۶۶، ص ۵.
- ۸- مناطق آزاد، ۱۳۶۹، ص ۳۹.
- ۹- نی، وینا، ۱۹۷۷، ص ۱-۱۳.
- ۱۰- واحد تحقیقات بازرگانی، ۱۳۶۸، ص ۳.
- ۱۱- رفعتی، محمدرضا، ۱۳۶۹، ص ۱۸۵.
- ۱۲- آنتونی، ادواردس، ۱۹۸۴، ص ۷۸.
- ۱۳- کلیبسی، ناهید، ۱۳۷۱، ص ۸۰.
- ۱۴- خوش‌چهره، محمد، ۱۳۷۷، ص ۳۱.
- ۱۵- علمی، محمد، ۱۳۷۱، ص ۷.
- ۱۶- سازمان ملل متحد، ۱۹۸۵.
- ۱۷- الویری، مرتضی، ۱۳۷۳، ص ۱۱.
- ۱۸- خوش‌چهره، محمد، ۱۳۷۷، ص ۳۱.
- ۱۹- عاصمی پور، محمدجواد، ۱۳۸۱، ص ۷.
- ۲۰- نصیری، ۱۳۸۰، ص ۶.
- ۲۱- الویری، مرتضی، ۱۳۷۸، ص ۳۹.
- ۲۲- افشار، محمد حسن، ۱۳۸۰، ص ۹.
- ۲۳- شجاع، عبد الغفور، ۱۳۸۰، ص ۲۲.
- ۲۴- الویری، مرتضی، ۱۳۷۷، ص ۱۵.
- ۲۵- الویری، مرتضی، ۱۳۷۷، ص ۲۴.

- ۲۸- فرمند، رضا، ۱۳۸۱، ص ۱۷.
 ۳۰- معاونت طرح و برنامه، ۱۳۸۰، ص ۱۱.
 ۳۲- ماهنامه پیام دریا، ۱۳۷۳، ص ۷.
 ۳۴- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد، ۱۳۷۲، ص ۲۶.
 ۲۹- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد، ۱۳۷۲، ص ۷۲-۷۳.
 ۳۱- دشتی، ۱۳۸۰، ص ۱۰.
 ۳۳- معاونت طرح و برنامه، ۱۳۸۰، ص ۱۰.

منابع و مآخذ

- ۱- الویری، مرتضی: مجله اقتصاد ایران، شماره ۱۱، تهران، ۱۳۷۸.
- ۲- الویری، مرتضی: مجله بررسی‌های بازرگانی، شماره ۱۳۳، تهران، ۱۳۷۷.
- ۳- الویری، مرتضی: مجله تازه‌های اقتصادی، شماره ۳، تهران، ۱۳۷۲.
- ۴- افشار، محمدحسن: مجله مناطق آزاد، شماره ۱۲۸، تهران، ۱۳۸۰.
- ۵- پورعلی، احمد: ارزیابی مقدماتی بندر آزاد، سازمان برنامه و بودجه بوشهر، بوشهر ۱۳۶۴.
- ۶- حبیبی، حسن: گزارش سمینار فرصت‌های سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد ایران، معاون پژوهشی مناطق آزاد، تهران، ۱۳۷۳.
- ۷- خوش چهره، محمد: مجله بررسی‌های بازرگانی، شماره ۱۳۳، تهران، ۱۳۷۷.
- ۸- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد: مبانی و عملکرد، بخش دهم، تهران، ۱۳۷۲.
- ۹- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد: دیدگاه‌ها و سیاست‌ها، بخش یکم، تهران، ۱۳۷۴.
- ۱۰- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد: خلاصه مطالعات مکان‌یابی، تهران، ۱۳۷۲.
- ۱۱- دشتی، رضا: مجله مناطق آزاد، سال یازدهم، تهران، ۱۳۸۰.
- ۱۲- رفعتی، محمدرضا: اثرات اقتصادی و اجتماعی شرکت‌های چند ملیتی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران ۱۳۶۹.
- ۱۳- شجاع، عبدالغفور: مجله مناطق آزاد، دوره جدید، تهران، ۱۳۸۰.
- ۱۴- علمی، محمد، مناطق آزاد قاره آسیا، شماره ۱۴، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۵- علمی، محمد: «نگاهی به دستاوردهای مناطق آزاد در کشورهای در حال توسعه»، مجله مناطق آزاد، شماره ۲۵، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۶- عاصمی‌پور، محمدجواد: مجله مناطق آزاد، سال یازدهم، تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۷- فرمند، رضا: «مکان‌یابی حکایت سال‌ها سرگردانی»، مجله مناطق آزاد، شماره ۱۲۹، تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۸- کلباسی، ناهید: «مناطق آزاد تجاری صنعتی جمهوری اسلامی ایران در دیدگاه اقتصادی» مجله پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۱، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۹- محمدی، مسعود: مطالعه‌ای درباره مناطق آزاد، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ۱۳۷۴.
- ۲۰- مانیان، امیر: «آشنایی با مناطق آزاد تجاری صنعتی»، مجله مناطق آزاد، شماره ۱، تهران، ۱۳۶۹.
- ۲۱- معتقدی، قدیر: منطقه تجارت آزاد، دفتر اقتصاد سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۶.
- ۲۲- نصیری، علی: مجله مناطق آزاد، شماره ۱۲۶، تهران، ۱۳۸۰.
- ۲۳- واحد تحقیقات بازرگانی، مناطق آزاد، تهران، ۱۳۶۸.

24- Athony Edwards: "How to make off shore Manufacturing pay special Report", No, 171, *Economist Intelligence*, 1984

25- Export Processing Free Zones In Developing countries United New York 1985

26- United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)

27- UECD , Investing in Export Processing Zones.(Paris :OECD,1984,P23

28- N.vittal Export Proccesing Zones In Asia :Some dimensiones Asianproductivity Organization 1977